

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ

**РОЗВИТОК ОСВІТИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ –
ПОЧАТКУ ХХ СТ. НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ**
Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконав: здобувач 4 курсу 07-441 групи
Спеціальності 014 Середня освіта
спеціалізації 014.03 Історія
Освітньо-професійної програми
Середня освіта (історія)
Полянський Микола Павлович

Керівник: д.і.н, проф. Черемісін О.В.

Рецензент: Судаковська Наталя
Володимирівна, спеціаліст вищої категорії,
вчитель історії та правознавства Херсонської
загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 55
Херсонської міської ради

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1: ІСТОРІОГРАФІЯ.....	5
РОЗДІЛ 2: ТЕРМІНОЛОГІЧНА БАЗА.....	10
РОЗДІЛ 3: ОСВІТА ПІВДНЯ УКРАЇНИ ДР. ПОЛ. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.	13
3.1: Початкова освіта.....	15
3.2: Середня освіта (ліцеї, гімназії).....	17
3.3: Вища освіта (університети, інститути).....	19
РОЗДІЛ 4: ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ В НИНІШНІЙ СИСТЕМІ ОСВІТИ.....	22
ВИСНОВОК.....	24
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	25

ВСТУП

Південь України є особливою частиною України не тільки своїм колоритом та історією, сягаючи часів грецьких полісів на кшталт, Ольвії та Херсонесу, а й освітою, яку від др. пол. XIX – до поч. XX ст. розвивалася не тільки в освітніх закладах, а й включаючи просвітницьку діяльність.

Мета: аналізувати та дослідити, як розвивалася освіта на території сучасного Півдня України в складі російської імперії у другій половині XIX – поч. XX ст. та як дана тема висвітлюється у підручниках та/або у посібниках з історії України

Об’єкт дослідження - система освіти на Півдні України у другій половині XIX – на початку XX століття

Предмет дослідження – процеси розвитку освітніх закладів, їх структура, зміни в навчальних програмах, вплив соціально-економічних та політичних чинників на освіту, роль громадських ініціатив, діяльність освітніх установ та їхній вплив на суспільство регіону

Хронологічні межі: друга половина XIX – початку XX ст (до початку Першої світової війни)

Територіальні межі: території нинішнього Півдня України, який входив в склад російської імперії, а саме – територія нинішньої Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Одеської областей та АР Крим (Катеринославська, Таврійська та Херсонська губернія)

Актуальність: проблематика просвітницької та педагогічної роботи та розвитку української ідентичності на Півдні України від часів знищення Запорозької Січі аж по повномасштабне вторгнення росії на територію України, де частини Запорізької та Херсонської областей, а також АР Крим перебувають у російській окупації з 2014/2022 рр. та використовують російську освітню програму для викривлення ідентичності та історичної правди.

РОЗДІЛ I: ІСТОРІОГРАФІЯ

Дослідження даної теми відбувається завдяки аналізу напрацювань (статей, наукових праць, дисертацій) та документацій, а саме – перепис населення 1897 року для розкриття загального контексту вивчення щодо розвитку освіти Півдня України др. пол. XIX – поч. XX ст.

Історіографію даної теми варто поділити на:

- Дорадянський період, в якому описувалося стан освітніх закладів, зокрема: початкової освіти, на кшталт, земської чи народної, реальних училищ, тощо; середньої – ліцеїв та гімназій та вищої – інститутів та університетів;
- Радянський період: акцентували дослідники на досягненні освіти даних територій, але існував ідеологічний підхід комуністичної партії, тому наукова складова історіографії була трохи викривлена;
- Новітній період: розвиток в цьому тайм лайні відбувався завдяки новим методам історіографії, як: міждисциплінарний підхід, тобто дослідження історії освіти, соціології, яка відіграє не останню роль через аналіз кількісного показника населення і освітніх закладів південноукраїнських губерній російської імперії – і це для дослідження розвитку освіти Півдня України на момент др. пол. XIX – поч. XX ст.

Дорадянський період історіографії освіти Півдня України був відносно коротким через різні соціально-політичні процеси, зокрема і Перша світова війна, проте вони описували, як відкривали освітні заклади, досліджували соціально-економічну ситуацію у регіоні.

Ключовими діячами даного періоду являлися:

- **Аполлон Скальковський (1808 – 1898 р.)** – дослідник козацького періоду та південноукраїнських земель в складі російської імперії, який звертав увагу на становище освіти та у своїй праці «Нариси Новоросії» описував

відкриття народних шкіл, гімназій, просвітницькі ініціативи та їх вплив на населення;

- **Олександр Русов (1853 – 1909 р.)** – етнограф та статистик, який описував стан грамотності на Півдні України та мережу початкових шкіл, зокрема і тенденції соціального розвитку в умовах багатонаціональності даного регіону, яким варто пишатися та його дослідження стали аналізом доступності освіти для різних верств населення на той момент;
- **Дмитро Багалій (1857 – 1932 р.)** – він здебільшого досліджував козацьку добу, проте аналізував діяльність Новоросійського університету в Одесі та інших вищих навчальних закладів, які тоді існували та відкривалися.

Всі ці діячі проживали цей період історії і відігравали важливу роль у майбутніх дослідженнях вже істориків **радянського та новітнього періодів**, які акцентували увагу на соціально-економічну та політичну ситуацію, яка впливала на просвітницьку та освітню діяльність на Півдні України.

У **радянський період історіографії** крім наукової складової існував вплив комуністичної партії та марксистско-ленінської ідеології, яке стало певним випробуванням для дослідження через «буржуазність» періоду історії українських земель в складі російської імперії.

Дослідники в **радянському періоді історіографії** освіти Півдня України др. пол. XIX – поч. XX ст. являлися:

- **Олександр Довгопол (1903-1908 р.)** – радянський педагог, дослідник освіти, зокрема на Півдні України, який у своїх наукових працях аналізував становлення народної освіти та акцентував увагу на соціально-освітню ситуацію після реформ початкової освіти 1864 року, діяльність земств у формуванні закладів початкової освіти та проблематиці доступності певним верствам населення до освітніх послуг. Через марксистсько-ленінську ідеологію він критикував імперський період освіти через «експлуатацію» селян та робітників;

- **Федір Науменко (1901- 1985 р.)** – радянський педагог і дослідник історії освіти. Акцентував увагу у своїх наукових працях на розвиток середньої та вищої освіти в Одесі, Миколаєві та в Херсоні, роль гімназій і училищ у формуванні інтелігенції, проте підкреслював проблематику «станової обмеженості» в цих закладах освіти та дослідження спиралося на архівні дані з радянських установ.

У період після кінця Другої світової війни дослідження історії освіти Півдня України не припинялися, зокрема і діячами:

- **Василем Кравцем (1910-1987 р.)** – істориком, який досліджував діяльність початкових шкіл і просвітницької діяльності Півдня України та який звертав увагу на боротьбі народу за освітню доступність в умовах російського царизму, що його наукові праці були спрямовані до педагогів та студентів педінститутів.

Особливість радянського періоду історіографії полягала у:

- **Ідеологічної спрямованості**, яку дослідники історії освіти акцентували увагу в рамках класової боротьби, піддаючи критиці політики російського царизму через проблему освітньої доступності селян і робітників. Хоч русифікацію сприймали, як засіб пригноблення українців, в СРСР зменшення ролі української мови в суспільно-політичному житті під час «застою» набувало системного характеру;
- **Джерельної бази**, яку аналізували і здобували в совєцьких архівах, де зберігалися статистичні дані земств, повітів і т.д, хоча уникали позитивних тенденцій російського царизму;
- Фокусування на соціальних **тенденціях**, зокрема в початковій освіті і боротьби за грамотність, хоч діяльність ВНЗ у своїх наукових роботах сприймалося, як елітарна і віддалена від народних мас;
- Та **краєзнавче значення досліджень Півдня України**, як регіону, в якому розвивалося аграрна, педагогічна та промислова діяльність.

Із набуттям Україною незалежності історіографія більше спиралося на праці попередників, натомість із розвитком сучасних технологій, а саме – сканування документів, розвиток цифрових архівів і т.д стало більш доступні джерела інформації.

До новітніх дослідників історії освіти Півдня України вже незалежної України відносилися:

- **Добровольська Вікторія** – дослідниця вищої жіночої освіти Півдня України, яка в своїй науковій роботі звертала увагу та розвиток, проблематику інституту шляхетних дівчат;
- **Халамедник Валентин** – досліджував миколаївські початкові і вищі освітні заклади періоду др. пол. XIX – поч. XX ст. і т.д

Сучасні дослідники освіти Півдня України наразі переживають часи повномасштабного вторгнення росії на територію України, де частини Херсонської та Запорізької областей знаходяться під російською окупацією і були вивезені цінні архівні матеріали, які стосувалися історії Півдня України, але, на щастя, частини матеріалів встигли оцифрувати і перемістити в Держархіви. Основний напрям дослідження стосувалися розвитку початкової, середньої та вищої освіти Півдня України.

Висновок: Історіографія освіти Півдня України поділяється на: дорадянську, радянську та новітню, основна мета дослідників різних часів полягала у дослідженні розвитку освіти та їх вплив на соціально-економічне, соціально-політичне педагогічний життя та діяльність на Півдні України.

РОЗДІЛ II: ТЕРМІНОЛОГІЧНА БАЗА

Терміни, що означають види освітніх закладів у відповідності до рівня освіти на момент др. пол. XIX – поч. XX ст.:

1. Початкова освіта:

1.1 ЗЕМСЬКІ ШКОЛИ –Освітні навчально-виховні заклади в російській імперії, які заснували та перебували під підпорядкуванням земств [10]

1.2 НАРОДНІ ШКОЛИ, народні училища, початкові училища – загальноосвітні навчальні заклади нижчого рівня російської імперії періоду кінця XVIII – поч. XX ст., які ще називаються «народними школами», до яких «належали початкові міністерські, земські, міські, залізничні, фабричні, парафіяльні (церковно-парафіяльні) і деякі ін. школи» [11]

2. Середня освіта

2.1 Ліцей в контексті російської імперії – це «привілейований середній або вищий навч. заклад для дітей дворян» [13], які готував кадри для державного чиновництва.

2.2 Реальне училище - тип середнього навч. закладу в дореволюц. Росії та в деяких зарубіжних країнах. [4]

3. Терміни, що означають адміністративно-територіальної одиниці:

3.3 КАТЕРИНОСЛАВСЬКА ГУБЕРНІЯ – адміністративно – територіальна одиниця під підпорядкуванням російської імперії, який розташований на Півдні України та був створений 20 жовтня 1802 року указом російського імператора Олександра I «про реорганізацію Новоросійської губернії шляхом утворення К.г., Таврійської губернії та Миколаївської губернії» [14] та до складу якого були приєднанні території Катеринославського, Бахмутського, Номосковського, Павлоградського, Ростовського повіту і частина Маріупольського. Центром цієї губернії

вважається м. Катеринослав, який пізніше стане Дніпропетровськом, а в рамках декомунізації 2016 року буде вилучено назву «петровськ». Територіальні поступки відбувалися згідно указу 27 березня 1803 р., де Новомосковський повіт, разом із оборонними лініями вийшла зі складу колишньої Катеринославської провінції та увійшла до Константиноградського повіту Полтавської губернії. На момент 1806 р. Катеринославська губернія «складалася з 8 повітів: Катериносл., Олександрівського, Бахмутського, Верхньодніпровського, Новомоск., Павлоградського, Слов'яносербського, Ростовського (з Таганрозьким градоначальством і Нахичеванською округою).»

М. Маріуполь, маючи портове значення 31 жовтня 1807 року приєднали до відомства Таганрозького градоначальства, перебуваючи до 1859 р. та мав функцію в портах для експорту хліба [14]

3.3 ТАВРІЙСЬКА ГУБЕРНІЯ — адміністративно – територіальна одиниця в складі російської імперії, який розташований на території сучасного лівобережжя Херсонщини та Криму, утворився завдяки указу Олександра I 20 жовтня 1802 р. на основі ліквідованого Кримського ханства, якого анексували у 1873 р., який пізніше був Таврійською областю із 1784 по 1796р. та проінсував до 1920 року із територіальними змінами. Склад Таврійської губернії складався з: Сімферопольського (кримськотатар. Акмечетського), Євпаторівського (Козловського), Феодосійського (кримськотатар. Кефійського), Перекопського Дніпровського, Мелітопольського та Тмураканського повітів. Губернським центром вважалася м. Сімферополь (кримськотатар. Акмечеть) [4]

3.4 ХЕРСОНСЬКА ГУБЕРНІЯ — адміністративно-територіальна одиниця в складі російської імперії, яка створили згідно наказу російського імператора Олександра I від 31 серпня 1802 р. шляхом ліквідації Миколаївської губернії та складалася з шести повітів: Херсонського, Олександрійського, Єлисаветградського (територія нинішньої Кіровоградської області із обласним центром – у м. Кропивницький, перейменований в рамках декомунізації 2016 р.), Одеського, Тираспільського (нинішня тимчасово окупованої окупованої

росією території Молдови) з адміністративним центром – у м. Херсон, створений згідно із російською версією – в 1778 р., а з української – бере початок від фортеці Олександрівський шанець. Пізніше, в рамках реорганізації ключові міста – Миколаїв та Одеса були виділені в градоначальства. Із 1812 року перебувала в складі Новоросійського та Бессарабського генерал-губернаторства. Згідно із територіальною кількістю, Херсонська губернія була найбільшою на Надніпрянщині (6.6 млн десятин землі) та мала входи до акваторії Чорного моря та порти, які знаходилися в Херсоні, Миколаєві, Одесі, які сьогодні мають стратегічне, логістичне, військове та економічне значення та перебували у доволі теплому кліматі та завдяки р. Дніпро були родючі ґрунти, завдяки якому розвивалося сільське господарство. [12]

Висновок: всі ці терміни, позначені для цієї кваліфікаційної роботи потрібні для з'ясування територіальних меж, різновид освітніх закладів в якості дослідження розвитку освіти на теренах Півдня України

РОЗДІЛ III: ОСВІТА ПІВДНЯ УКРАЇНИ У ДР. ПОЛ. XIX – ПОЧ. XX СТ.

Друга половина XIX – поч. XX ст. землі Півдня України перебувала в складі російської імперії і давно були спустошені козацькі Січі. Через це російська імперська влада мала на меті не тільки ліквідації неписьменності серед селян, а й знищення української ідентичності і зменшення ролі української мови в літературі та просвіті, яку застосували у Валуєвському циркулярі 1863 р., який таємно затвердив міністр внутрішніх справ російської імперії Петро Валуєв та в Емському указі, який підписав цар Олександр II у 1876 році. Така ж практика застосовується нині, на окупованих росією територіях Херсонської та Запорізької областей України, насильно замінюючи українську ідентичність російською шляхом пропаганди та російських освітніх програм, сповнених ксенофобії, викручування фактів з історії та прославлення російського народу.

Для дослідження освітньої діяльності звертаємо увагу на демографію тодішніх південноукраїнських земель, як основний ресурс для просвітницької роботи. На момент др. пол. XIX – поч. XX ст. (не враховуючи від часів Першої світової війни) за переписом 1897 року населення губерній Півдня України складалася з:

- Катеринославська: 2.1 млн осіб [17]
- Херсонська: 2.7 млн осіб [16]
- Таврійська: 1.4 млн осіб. [18]

Склад жителів міста і села відбувалося наступним чином:

- Катеринославська: 241 тис. осіб, або 11.4% від населення – містяни;
- Херсонська: 788 тис. осіб або 28.8% від населення – містяни;
- Таврійська: 289.317 осіб або 20% від населення – містяни;

Збільшення кількості населення в даних губерніях були завдяки покращеній соціально-економічній та суспільно-політичній ситуації із скасуванням кріпацтва у 1861 році та урбанізацією портових і добувничих міст, на кшталт Одеси чи Катеринослава (сучасне місто Дніпро).

Основна проблема просвіти у даних губерніях – це було в сільського населення, який не вмів читати і писати, тому просвітники вирішили створити земські або народні школи, духовні семінарії, гімназії та університети для покращення ситуації з освіченістю.

Рівні освіти на той час можна поділити на початкову, середню та вищу, а за освітніми закладами :

- ❖ Початкова освіта – це земські або, як називали їх – народні школи, училища;
- ❖ Середня освіта – це ліцеї та гімназії;
- ❖ Вища освіта – це інститути та університети.

Розглядаємо детально початкову, середню та вищу освіту для з'ясування освітньої та педагогічної ситуації у регіоні др. пол. XIX – поч. XX ст.

3.1 Початкова освіта

У праці братів Воролісів «початкова освіта на момент др. пол. XIX – поч. XX ст. тривала здебільшого 3-4 роки» [1], але існували терміни навчання - 6 років, які навчалися у міських повітових училищах [20]. Існували основні види закладів початкової освіти на момент др. XIX – поч. XX ст.:

- Однокласні училища (земські і церковні школи, які були також поділені та школи грамоти та місцевого самоврядування (народні);
- Двокласні училища (міністерські, церковнопарафіяльні та парафіяльні);
- Багатокласні училища (повітові та міські) [20].

Проте кількість освітніх закладів початкового рівня освіти на Півдні України суттєво зростало на фоні суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації від 60-х рр. XIX ст. і після ухвалення рішення російського царя Олександра I у 1861 році «Про скасування кріпацтва на Наддніпрянщині» повстала суттєва проблема у освіченості селян, які раніше були кріпаками. Тоді відбулося адміністративна реформа 1864 року, що призвело до формувань земств на території Катеринославської, Херсонської та Таврійських губерній у 1866 році [21, шуміл], вказане у статті Ірини Шумілової «Земські школи Північного Приазов'я» та покладали на них відповідальність за створення земських шкіл, тобто за їх фінансові та матеріальні можливості. Наприклад, початкові школи відкривали селянські громади, що називали дані заклади «народними школами» відповідно, хоч земства не мали права впливати на освітню та педагогічну діяльність народних шкіл, і на думку Андрія Клочека, «учителі земських шкіл у виборі змісту та методів навчання мали більше свободи, порівняно з педагогами міністерських чи парафіяльних освітніх установ» [Клоч 9, с.40]. В педагогічній діяльності використовували посібники авторства К. Ушинського «Рідне слово» і «Дитячий світ», а для формування читацьких та писемних компетентностей сільських дітей використовували «Буквар» авторства В. Добровольського, але стан початкових освітніх закладів

був незадовільним на момент 1900-1917 рр. Основними предметами для розвитку дітей того періоду були:

- Читання
- Арифметика або сучасною мовою, математика
- Природознавство
- Географія
- Історія.

Початкову освіту вирішив змінити тодішній міністр освіти Д. Толстой у 70-80 рр. XIX ст., запровадивши « «Положення про початкові народні училища» (1874), яким ще більше посилювався вплив духовенства та пануючих кіл суспільства на початкові школи, особливо сільські.» [15], оскільки вплив духовенства і дворянства у співпраці із російською царською владою була майже необмеженою, то селяни крім просвітництва мали ще російські наративи в освіті.

На початку XX ст., в період російсько-японської війни 1904-1905 та революцій внаслідок вищевказаної воєнної кампанії були внесені у Думу законопроекти в 1906, що стосувалися розвитку початкової освіти та прийняли положення в 1908 р., що збільшує з казни імперії фінансування шкіл та запроваджується безкоштовна початкова освіта [18], що призвела до більшої доступності освітніх послуг.

Висновок: початкова освіта у південних губерніях України розвивалася стрімкими темпами за рахунок сільських дітей та подальших реформ у адміністративно-територіальному поділі та у сфері освіти, що стала доступною для деяких верств населення.

3.2 Середня освіта (ліцеї, гімназії)

У другій половині XIX – на початку XX ст. середня освіта в Катеринославській, Херсонській та Таврійських губерніях базувалися на основі таких освітніх закладів, як ліцеї та гімназії, останній з яких були поділені на класичні та реальні. Завдяки освітній реформі 1864 року, де було змінено наступні документи: «Статут гімназій і прогімназій», яким запроваджувалися класичні та реальні гімназії, які були семикласними та чотирикласними прогімназіями та стали відкритими для всіх станів. Проте, «внаслідок нової реорганізації, яка відбулася на початку 70-х років, класичні гімназії залишалися, а реальні гімназії стали училищами», зауважив В. Халамедник. Спочатку гімназійна освіта у південних губерніях російської імперії зазнавала стагнації, але у др. пол. XIX – поч. XX ст. була покращена за рахунок кількості учнів та розвитком педагогічної діяльності у вищих навчальних закладах.

Було позитивне зрушення у бік відкриття гімназій на Півдні України, наприклад, «1-а Олександрівська чоловіча гімназія у Миколаєві, а також гімназії в Ананьєві та Єлисаветграді, Одеський, Рішельєвський ліцей, гімназія в Керчі, Кишиневі, Катеринославі, Феодосії, Маріуполі, Бердянську, Бахмуті.» [1]. На момент 1864 року в Херсонській губернії діяли три чоловічих та шість жіночих гімназій, три чоловічі та дві жіночі прогімназії, а також два училища, що сукупно складало на 50-80 учнів, тобто на 70-80% від загальної кількості середніх закладів даної губернії. [1]. Відкривалися також Миколаївська Олександрівська гімназія в 1864 році згідно програми реальних гімназій, але «у 1872 р. була реорганізована в класичну з підготовчим першим і другим класами, а з 1878 р. вона функціонувала вже в повному складі (вісім класів), мала також три відділення підготовчого класу» [22], таким чином реорганізації сприяли збільшення або зменшення кількості учнів. Пізніше запрацювали подібні освітні заклади в Очакові, Вознесенську і т.д. Завдяки навчанню в гімназії учень мав право пройти іспити в університеті або в інституті, тим самим покращуючи власне соціальне становище.

Також були відкриті гімназії для жінок в 1869 році у місті Миколаїв. Вона була розташована на вул. Нікольській в будівлі двоповерхового будинку, спроектований архітектором Е.А. Штукенбергом та проіснувала до кінця Першої світової війни, тобто до 1918 року.

Зміни середньої освіти припало на початок XX ст., що призвело до змін навчальних програм гімназій:

- Було скасовано із 1901 року викладання у 1-2 класах латинської, у 3-4 класі – грецької мови, хоча ця частина Півдня була трохи заселена греками;
- Та в 1914 році внесли зміни до навчальних програм гімназій, в якому зменшили роль класицизму та формальності освіти.

Висновок: гімназії та ліцеї на території Півдня України було не досить багато за кількістю, але відіграли роль у розвитку середньої освіти та подальших здачі іспитів у майбутньому

3.3 Вища освіта (університети, інститути)

Вища освіта Півдня України мала важливе значення, особливо при підготовці майбутніх педагогів для їх відправлення у земські школи, гімназії, ліцеї, тих самих університетів за бажанням. І на фоні розвитку початкової та середньої освіти, вища не особливо виділялася, проте було розширення для комерційної та гірничодобувних промисловостей відповідно.

У 1865 році було засновано Новоросійський університет в Одесі, який складався з історико-філологічного, фізико-математичного та юридичного факультетів. Але для підготовки педагогічних кадрів для подальшої просвітницької діяльності, у м. Миколаєві, як зазначає В. Хамадендик, був відкритий учительський інститут «7 жовтня 1913 р., в неділю о 13-й годині», хоча приміщення перебувало у найманому (орендованому) двоповерховому будинку купця В. Ю. Берта, який складався з 15 кімнат: 9 – на першому поверсі, 6 – на другому. Але через різні обставини цей об'єкт так і не внесли в експлуатацію на користь учительського інституту. Для вступу в даний заклад юнаки повинні мати тоді вік від 16 до 25 років, але для зарахування мали чекати нового навчального року, який розпочинався на початку вересня та їм був потрібен певний перелік документів: метричне свідоцтво, тобто про народження сучасною мовою; свідоцтво про освіту в учительському училищі; також прохали свідоцтво про поведінку для з'ясування, чи майбутній студент матиме право на викладання в майбутньому та які мали отримати вступники з учительської посади – від інспекторів народних училищ, які займалися забезпеченням правопорядку та від місцевої влади.

У період з 1900 по 1913 рр. були створені відповідні педагогічні навчальні заклади, особливо стосувалося і в південноукраїнських губерніях: Катеринославський (1910) та Миколаївський (1913).

Вища освіта стосувалися також жінок, що призвело до створення інститутів шляхетних дівчат, яка «підпорядковувалися Відомству установ

імператриці Марії» [2, с.155]. Мета цих інститутів полягала у вихованні панянок у відповідних манерах. Але основна проблематика такого роду вищої освіти полягало у замкненій системі, тобто вихованки не могли полишати стін закладу, але у 1860-х років ці принципи пом'якшили, як зазнає одна з науковиць – Вікторія Добровольська. На відміну від гімназій, які були доступних для всіх дівчат, в інституті могли навчатися лише дворянські. Навчальні програми для інститутів шляхетних дівчат розроблялося індивідуально.

Наприкінці ХІХ ст. на межі Харківської та Катеринославської губерній розвивалася гірничодобувна і металургічна промисловість та існувала потреба висококваліфікованих спеціалістів і для цього на Півдні України почали будівництво відповідних вищих навчальних закладів. Рушієм цих процесів стало «З'їзд гірничопромисловців Півдня Росії, який постановив змінити 729-у статтю гірничого статуту, виданого в 1863 р., і записати: «Гірничому управлінню і Гірничому департаменту... вимагати від власників небезпечних розробок призначати відповідальним гірничого і гірничорудного інженера» [3, с. 99].

Першим ВНЗ відповідного рівня прагнули побудувати у Катеринославі на прохання громади та спеціалістів із гірничодобувної промисловості під час наради членів міської думи 26 січня 1896 р., пізніше проголосували за це рішення міська дума 17 квітня того ж року. На фінансування будівництва виділили 200 тис. карбованців та відповідну ділянку землі. Урочисто відкриття Катеринославського вищого гірничого училища відбулося 30 вересня 1899 року та проіснував два роки, аж поки не побудували хімічний та велику частину головного корпусу. На початку січня 1902 року приміщення були затвердженні спеціальною комісією. Навчальні програми КВГУ було затверджено відповідним положенням від 4 червня 1899 року для гірничодобувних та гірничозаводських факультетів і складало термін у три з половиною роки. Хоча, за рішенням Державної ради у 1903 році, програми КВГУ було розширено до чотирьох років.

Реорганізацію КВГУ у Гірничий інститут відбувався завдяки З'їзду гірничопромисловців у 1907 році та затвердженням Міністерство торгівлі та промисловості проєкт перетворення КВГУ у інститут із рішенням виділяти більше коштів на обладнання та будівництво більшої кількості приміщень.

Дане рішення внесли в Державну думу відповідним законопроектом та проголосували 7 квітня 1912 року із пізнішого підписання царем. За документом передбачалося розширення штату та отримання дипломів випускниками із званням гірничих інженерів.

В Одесі, який був портовим, а відповідно – торгівельним містом українських земель і ділові громади лобіювали створення вищого спеціального комерційного навчального закладу в середині XIX ст. та у 1883 році мало бути затвердження Попечательною радою комерційного училища проєкту реорганізації його в інститут, але залишили, на жаль, у паперовому варіанті. Наприкінці XIX – початок XX ст. спроби поновлення рішення на порядку денному створення на базі середньокомерційного училища вищого навчального закладу завдяки одеським комерсанта за підтримкою професорів Новоросійського університету О. Маркевича та М. Чижова відбувалися, але до кінця правління царського уряду так і не втілилася у життя.

Висновок: вища освіта в південноукраїнських губерніях була досить розвиненою в Одесі, Катеринославі, Миколаєві та була спрямована на педагогічну, гірничодобувну діяльність, а також розвитку жіночих манер у інституті шляхетних дівчат, але існувала проблема створення комерційного інституту, ідея якого так і не була розроблена.

РОЗДІЛ IV: ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ В НИНІШНІЙ СИСТЕМІ ОСВІТИ

Українська новітня система освіти наразі реалізовується в рамках програми Нової української школи і відповідно існують теми, в яких торкається питання розвитку освіти, зокрема на Півдні України в період др. пол. XIX – поч. XX ст., але проблематика полягає у зміні програми на стандарт НУШ, які не дійшли в 9 клас.

В якості дослідження висвітлення теми в нинішній системі освіти буде аналіз підручників з історії України 9 класу, який відповідає періодизації історії України, а саме – пізній Новий час.

Підручник з історії України авторів **Гісем і Мартинюк** 2017 року виробництва, який розрахований на поглиблене вивчення в 9 класі, знаходимо розділ IV, який присвячений українських землям, що перебувають в складі російської імперії на початку XIX ст. та розділ VI, який вже відправляє нас на початок XX ст. В параграфі 16-17 теми, що торкаються загалом розвитку освіти присутнє у підпункті 5 і 7, які стосується реформ, що вплинули на розвиток початкової та народної освіти і дало поштовх для розвитку середньої та вищої освіти, натомість у параграфі 31-32, підпункт 6 докладно описується учительська діяльність та її вплив для пом'якшення умов Емського указу. Отже, тему освіти Півдня України у даному підручнику висвітлюється докладно у відповідності до часових проміжків.

Підручник з історії України авторства **Власова** суттєво відрізняється від попереднього автора, бо програма не поділена на рівень стандарт або з поглибленим вивченням, тому теми вивчення були поділені більш структурно в залежності від сфери діяльності та хронології пізньої Нової історії України. Тему освіти було представлено як окрему тему в розділі VIII, що стосується культури українських земель сер. XIX – поч. XX ст., хоч описано в кількісному показнику освітніх закладів освіти українських земель, які перебували в складі російської імперії, в підпункті 4 описано розвиток жіночої освіти. На жаль,

щодо тематики розвитку освіти Півдня України приділили досить мало матеріалу.

Наостанок досліджуємо **підручник з історії України** авторства **Пометун О. І** 2017 року виробництва, тема якого знаходимо у розділі VIII, що стосується культури України у сер. XIX – поч. XX ст. і в параграфі 36, що стосується зрушення у соціокультурному житті, де вже розкривається питання розвитку освіти, зокрема в Надніпрянщині і на Півдні України.

Висновок: під час дослідження підручників з історії України ми спостерігаємо висвітлення теми розвитку освіти, але в контексті Півдня України – було невелика кількість матеріалу, відповідно до часових меж др. пол. XIX – поч. XX ст.

ВИСНОВОК

На основі дослідження теми розвитку освіти Півдня України другої половини XIX – початку XX ст. розкривалося контекст трьох рівнів освіти:

1. Початкова освіта Півдня України мала досить багато викликів після скасування кріпацтва 1861 року через неписемність селян, але внаслідок земських реформ 1864 року змінили підхід до управління освітнім майном на земства;
2. Середня освіта – це ліцеї та гімназії, які здебільшого знаходилися в містах: Херсон, Миколаїв, Одеса та мала вагомий вплив для перевірки знань в майбутніх іспитах. Були змінені навчальні програми;
3. Вища освіта Півдня України була в інститутах та університетах. Перший університет в даному регіоні знаходився в Одесі, яка існувала на базі колишнього Рішельєвського ліцею та мала кілька факультетів; перші інститути були в Катеринославі для навчання гірничопросмилового персоналу, які були відправлені в шахти Донбасу; були також зміни і в інститутах шляхетних дівчат, що призвело до певну свободу пересування.

В підручниках з історії України докладно розповідається про розвиток освіти Півдня, але позиції авторів так чи інакше відрізнялися, але були подібні у висловлюваннях під час написання підручників.

Отже, у період з другої пол. XIX – поч. XX ст. територія Катеринославської, Херсонської та Таврійської губерній набула розвитку освіти кількісно, за рахунок відкриття різних освітніх закладів, покращення соціально-економічної ситуації, педагогіки і їх методики та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вороліс, М. Г., О. М. Вороліс. Стан початкової освіти в деяких регіонах України наприкінці ХІХ–початку ХХ ст. / наук. записи ВДПУ ім. Коцюбинського - Вінниця. 2009. с. 59-61.
2. Добровольська В. А. Навчання в інститутах шляхетних дівчат Півдня України другої половини ХІХ – на початку ХХ століття / В. А. Добровольська // зб. наук. праць. Миколаїв: «Історичні архіви», 2009. - вип. №3, с. 200
3. Довжук І. В. Розвиток вищої освіти в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст / Проблеми політичної історії України: зб. наук. пр. / редкол.: О.Б. Шляхов (відп. ред.) [та ін.]. – Дніпро: «Грані», 2018. – Вип. 13. – 292 с
4. Іванець А.В. **ТАВРІЙСЬКА ГУБЕРНІЯ** [Електронний ресурс]
URL: http://www.history.org.ua/?termin=Tavrijska_huberniia
5. Історія України для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням історії : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. — Харків : Вид-во «Ранок», 2017. — 256 с. : іл.
6. Історія України : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. І. Пошетун, Н. М. Гупан, І. І. Смагін. — К. : УОВЦ «Оріон», 2017. — 288 с. : іл.
7. Історія України : підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / В. С. Власов. – Київ : Літера ЛТД, 2017. – 304 с.

8. Калениченко Н. П. Реальне училище : Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / гол. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О. К. Антонов та ін. — 2-ге вид. — К. : Головна редакція УРЕ, 1983. — [Т. 9 : Поплужне — Салуїн](#). — 558, [2] с.

URL: [РЕАЛЬНЕ УЧИЛИЩЕ](#)

9. Ключек А. І, Філоретова Л. М. Земські школи в Україні в другій половині XIX століття./ наук. конф. ЦДУ ім. Винниченка. Кропивницький. Історичні та юридичні науки. 2023. с. 40-41

URL: [Klochek-Andriy-Ihorovych-Filoretova-Larysa-Martiivna.pdf](#)

- 10.Лазанська Т.І. **ЗЕМСЬКІ ШКОЛИ** [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2005. - 672 с.

11. Лазанська Т.І. **НАРОДНІ ШКОЛИ** [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010. - 728 с.

- 12.Лазанська Т.І. **ХЕРСОНСЬКА ГУБЕРНІЯ** [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2013. - 688 с.

13. С. В. Бобровник, М. К. Глоба. Ліцей . // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. — Т. 3 : К — М. — 792 с

URL: [ЛІЦЕЙ](#)

14. Маркова О.Є., Хведченя С.Б. **КАТЕРИНОСЛАВСЬКА ГУБЕРНІЯ** [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2007. - 528 с.

15. Марків В. Становлення та розвиток педагогічної освіти Півдня України в середині XIX - на початку XX століття / В. Марків // Педагогіка вищої та середньої школи : зб. наук. праць / гол. ред. З. П. Бакум. - Кривий Ріг, 2016. - Вип. 47. - С. 240-246.

16. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. : в 89 т. (119 вып.) / [ЦСК МВД]; Под ред. Н. А. Тройницкого — С.-Пб. : [Типография князя В. П. Мещерского], 1904. — Т. XLVII [Вып. 2] : Херсонская губерния. — [5], XV, [1], 319 с

- UPD: [\[история\]\[Россия\] Перепись населения. т.47 Херсонская губерния. \(С.-Петербург, 1904\)](#)

17. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. – Т. 13: Екатеринославская губерния / Под редакцией Н. А. Тройницкого. Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. – СПб, 1904. – 254 с.

18. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г. – Т. 41: Таврическая губерния / Под редакцией Н. А. Тройницкого. Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. – СПб, 1904. – 341 с

19. Пальшкова І. Народні початкові школи України в II половині XIX – на початку XX століття / наук. журнал УДПУ ім. Тичини, вип. 43 (2), 2012. - с. 294-300
20. Халамендик В. Д. До питання становлення та розвитку початкової освіти на Півдні України в XIX – на початку XX ст. / В. Д. Халамендик // Науковий вісник МДПУ. – Вип. 4. – Миколаїв: МДПУ, 2001. – С. 100–104.
21. Халамендик В. Д. Миколаївський державний педагогічний університет: До історії становлення / В. Д. Халамендик // Рідна школа, 2002. – № 10. – С. 72
22. Халамендик В.Д. Становлення і розвиток початкової та гімназійної освіти Півдня України (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX — ПОЧАТОК XX ст.) // Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Миколаїв. 2009. № 21. с. 87-89
23. Шумілова І. Земські школи Північного Приазов'я / І. Шумілова // Історико-педагогічний альманах. – 2005. Вип. 1. - С. 113-122